

پیش؛ (روده کی، ده قیقی، که سایی و فیردهوسی) بوون.

یا خوبایه کو پشتی زمانئ دهری بوویه زمانئ فهرمی یئ سیاسی و ئهدهبی ل ههمی ئیرانی، ئەف زمانه وهک خوه نهما، ب تایهت پشتی هوزانفانین دهقهرین ناقهراست، رۆژئاڤا، باکور و باشووری ئیرانی ب قی زمانئ نقیسین و ب ریکا نقیسینین خوه گهلهک په یف و زاراوین خوه بین ناوچهیی بین تایهت ئینانه د ناڤ زمانئ دهری دا. ژ لایهکی دیقه زمانئ عه ره بی ژی ههر ل دهستپییکا بسه رداگرتنا ئیسلامئ ل سهر دهقهرئ جهی خوه د ناڤ قی زمانئ دا کر.

۲- ئاسی (ئهستی): ئەف زمانه ل پشکهک ژ دهقهرین چیاپی بین قهفقاسئ بکار دهیت و دو زاراقین گرنگ و سه ره کی قی زمانئ پیک دئین، کو ئه و ژی: زاراقئ (ئیرون) ی و زاراقئ (دیکورون) ی نه.

ئەف ملله تی (ئاسی) یان (ئالانی) کول سهر به ره پرتن میژووپی مشه ناڤی وان بهرچاڤ دبت، د بنه رت دا خه لکین ئالیی رۆژهلالتی ده ریا یا خه زهرن کو کوچ کرینه و ل قی دهقهرئ (چیاپی قهفقاس) ئاکنجی بوینه، له ورا ژی زمانئ وان گهلهک نیزیکی زمانین (سغدی و خواره زمی) یه.

۳- پشتو (پختو): زمانئ ناوچهیی یی رۆژهلالتی ئه فغانستانی و پشکهکی ژ خوجهین سنوورین باکورئ رۆژئاڤایی پاکستانی یه. ئەف زمانه ژ چند زاراقه بین جیاواز پیکدهیت، وهکی: (قهزیری، ئافه ریدی، پیشا قهری، قه ندهاری - غلزئی - بنوچی و..... هتد). د زمانئ پشتو دا هیشتا (نیر و می) مایه.

۴- به لووچی: ئەف زمانه ل پشکهکی ژ به لووچستانئ و هندهک دهقهرین تورکمه نستانا روسی لکاره.

۵- کوردی: ئەف زمانه تایه ته ب ملله ته کیشه ب ناڤی کورد، کو وهلاتی وان ل سهر وهلاتین: (ئیران، تورکیا، عیراق و سوریا) یا نهۆ هاتیه پارقه کرن.

که رهستین سهرهکی یین پیکهینه رین زمانی فارسی

زمانی فارسی، زمانه که کو نهغه چند هزار سالن ل وهلاتی ئیرانی پی دناخشن و بۆرینا ده می گهلهک گهۆرین لی کرینه و هندهک ژ فان گهۆرینا ل سهر په یشان بووینه و هندهک ژ ل دهستورا زمانی بووینه و نهغ گهۆرینه ب ریکا تیکه لیبونا هندهک زمانین دی دگهل زمانی فارسی هاتینه کرن کو هندهک ژ وان ههغ ره و ریشالن دگهل زمانی فارسی و نیزیکاتی یهک یا د گه لیک هه ی و هنده کین دی ژ دی بیانی نه. لخوازی مه لبره وان زمانا بدهینه نیاسین یین کو ههر ئیک ب رهنگه کی و ژ بو مه ره مه کی هاتینه دناغ زمانی فارسی دا و بووینه که رهستین سهره کی یین پیکهینه رین زمانی فارسی.

۱- ده ری یا که فن: به لگه نامه دیار دکهن کول سهرده می ساسانیان و دهستپیکا ئیسلامه تی، زمانی ده ری ژ و هکی زمانی په هله فی هه بوویه و ژ وان به لگه یان هندهک نقش و رسته نه کو د پهرتوکین عه ره بی دا ژ زارده فی شاهین ساسانی و مه زنین وی سهرده می و ل دهستپیکا ئیسلامه تی هاتینه تومارکرن کو نهغ نفیسینه ب زمانی ده ری یا که فن بووینه نه کو ب زمانی په هله فی. بو نمونه مرؤف دشیت بنیرته پهرتوکین: (المحاسن والاضداد) یا (جاحظ)ی، (تاریخ) ا (طبری) و (عیون الاخبار) یا (ابن قتیبه)ی.

۲- پارتی: مشه په یقین پارتی د ناغ زمانی فارسی دا دهینه دیتن، وهکی: افراشتن، اندام، جاوید، خاست، فرشته، مرغ، پور، پهلوان، چهر، شاهپور، شهر، فرزانه و.....هتد.

۳- پارسی یا ناغین (په هله فی): پرانیا په یقین کو ژ فی زمانی هاتینه د ناغ زمانی فارسی دا، په یقین ئولی (زه رده شتی) نه، وهکی: آبان، آفرینگان، ارد، اردش،

اردیبهشت، اشناد، امرداد، انیران، اوستا، خورشید، سروش، شهریور و.....هتد.

۴- هندی: ل سهردهمی ساسانیان و ئیسلامی، چندیین په یقیین هندی هاتنه د ناڅ زمانن فارسی دا، وهکی: انبه، برشکال، جمدر، جنگل، جنم، جوکی، چاپ، چمپا، دهره، کافور، کپی، کتاره، نارگیل، نیلوفر، هلاهل و.....هتد.

۵- عه رهبی: ژ نه نجامی هیرشین عه رهبان و ب ریکا ئیسلامی، مشه په یقیین عه رهبی هاتنه د ناڅ زمانن فارسی دا، و هیژایی گوتننن یه کو، کا زمانن عه رهبی ب چ گهرماتی و ب چ هیزهک بسره مصرئ و سورین دا گرت، ب ههمان گهرماتی و ههمان هیزه بسره ئیرانی ژی داگرت، لن زمانن فارسی تا حه ددهکی خوه لبه ر گرت و ب ریکا زمانین: (قبطی، نبطی، ئارامی و سریانی) دا نه چو.

سهره تا (ههر ژ چه رخی ئیکتی تا چه رخی پینجی)، تنن نه و په یقیین عه رهبی هاتنه د ناڅ زمانن فارسی دا کو هه قو اتایین به رامبه ر وان د زمانن فارسی دا نه بوون، وهکی: زکاة، حج، مسلم، مؤمن، کافر، جهاد، فاسق، منافق، قرآن، متعه، طلاق، قبله، شیطان، کوثر، وسوسه، دعا، عزرائیل، میکائیل، شهید، لعنة، رجیم، شنبه، جمعه و.....هتد.

ههروه سا هندهک په یقیین ئیداری و گه لهک په یقیین جوړاو جوړین دی ژی هاتنه د ناڅ زمانن فارسی دا، وهکی: اول، ثانی، غزا، غزو، سلطان، حرس، شرطه، امیر، رعیه، کاتب، کتاب، رسول، حبس، خادم، خلیفة، اتفاق، فرار، سبب، اختیار، حاکم، ادعا، راتب، حمد، شکر و.....هتد.

۶- تورکی: پشتی فه رمانه وایی یا ئیرانی که تیه ده ستی هندهک سنسلین تورکا (غه زنه وی، سه لجوقی، خواره زمشاهی و ئیلخانی) یان و مانا سوپایی تورکا ل شار و باژیرک و گوندین ئیرانیان، د قی ده می دا زمانن تورکی هاته د ناڅ زمانن فارسی دا، بۆ نمونه: اتا، اتابیک (اتابک)، اطاق، باشی، بیگ (بگ)، تاش، چاروق، چخماق، خاتون، خاقان، خان، سنجاق، قاپچی، قربان (قماندان، کماندان) و.....هتد.

(۷) مه غولی: ژ چه رخی حه فتی و هیژفه، پشتی مه غولان بسره ئیرانی دا گرتی،

گهلهک په یقین مه غولی هاتنه دناڅ زمانې فارسی دا، وهکی: آقا، آلتون، اردو، الاغ، ایل، ایلخان، ایلچی، بهادر، تومان، سوغات، سیورمیش، قراغچی، نوکر، یاسا، یاغی و.....هتد.

(۸) نهوروی: ل سهردهمی صهفهوی یان و ژ بهر هاتن و چونا بالیوز و بازگانین بیانی بو ئیرانی و بهروفازی، هیدی هیدی په یقین بیانی هاتنه دناڅ زمانې فارسی دا. ل سهردهمی قهجه را ژی، ژ بهر فریکرنا بالیوزین ئیرانی بو وهلاتین نهوروی و دامه زراندا بالیوزخانه و کنسولی یین وان ل تهران و باژیرین دی، و ب تاییهت پشتی فریکرنا قوتابیان بو نهوروی ل سهردهمی دهسته لاداری یا (ناصرالدین شاه)ی، مشه په یقین روژناڅایی هاتنه دناڅ زمانې فارسی دا.

پشتی (مشروطیت)ی و خوهشبوونا په یوهندی یان ل ناقبه را ئیرانی و وهلاتین روژناڅایی، هیرشا په یقین نهوروی و نه مریکی بو سهر زمانې فارسی ب هیتتر لئ هات، بو نمونه دی هندک ژ وان په یقان ژ فان ههر سی زمانین ژیری ئینین:

- **فرهسی:** آدرس، آرتیکل، آژان، اتومبیل، ارگ، بانک، بلیط، پارسی، پارک، پارلمان، پرگرام، پلیس، پیانو، تروریست، تلفن، تلگراف، دیپلماسی، رادیکال، سالن، سانسور، سندیکا، کابینه، کمیسیون، کنفرانس، موزیک و.....هتد.

- **ننگلیزی:** استوپ، اسمو کینگ، باسکت بال، ساندویچ، فوتبال، کتری، کوکتل، گلاس، واگن، هاف بک، گاف تایم و.....هتد.

- **روسی:** استکان، اسکناس، بلشویک، چتور، درشکه، روبل، سماور، کالسکه، وتکا و.....هتد.

زمانی فارسی پشتی دیاربوونا ئیسلامه تی

پشتی دیاربوونا ئیسلامه تی و دهمی فی دینی ئیران ژی شه گرتی، زمانی عه ره بی ل فی وه لاتی به لاقه بوو، و هوسا زانا یین ئیرانی بیت موسلمان ژ بهر ئولی خوه که تنه د ناڅ زمانی عه ره بی دا و هه ر هینگی بوو کو نفیسین و توری ئیرانیان بوو زمانی عه ره بی و زمانی عه ره بی ل فی وه لاتی ب دریتی یا دو چه رخا که هشته گویتکی، ب تایه تی ژ لای زانستی و نه ده بی شه. و هه ر د هه مان ده مدا ژی زمانی فارسی ما زمانی ناخفتنی و دانوستاندنیت روژانه لسه ر ناستی مللی.

دهستپیکا چه رخ سیی بی کوچی، هنده ک ده قه رین روژه لاتا ئیرانی، وه کی: (خوراسان و سگستان و.....) لهن سیبه را خیلافه تا ئیسلامی سه رخوه بوونا خوه وه رگرتن و ریقه برنا ده قه ری که ته د ده ستین میرین ناخو بی بیت بنه مالین ناقدارین ئیرانی یین که فن دا.. هه ر هینگی زمانی فارسی سه روژنوی سه ره لداقه ب تایه تی د بیاقن هوزان و نه ده بی دا، به لام نه ف زمانی فارسی بی نوی ل ژیر کارتیکرنا زمانی عه ره بی بو ما وه یه کی دریت گه لکه هاتبوو گوهارتن.

هه ر ل فی دهمی بوو کو بو جارا ئیکتی هوزانا فارسی یا ئیسلامی ل سه رده می (یعقوب بن لیث - دامه زرتنه ری ده وله تا سه ففاری ل سگستان -) دیار بووی، نه و ژی پشتی وان سه رکه فتنا بوو بیتن کو (یعقوب بن لیث) ی بده ستقه ئینان، ل وی دهمی هوزانغان و په سنکه رین (یعقوب) ی رابوون ب شه هاندنا هوزانا و په سندانا وی ب زمانی عه ره بی.. (یعقوب) ی گوټ: بزچی هوین ب وی زمانی هوزانا ب من شه ده یین بی کو نه م تی نه گه هین - ژ بهر کو وه که مه گوټی زمانی عه ره بی زمانی فه رمی بی ده وله تی و زمانی زانست و نه ده بی بوو و خه لک هه ر ب زمانی خوه بی فارسی دناخفتن -، و هوزانغان ل زمانی فارسی زقپین و هوزان ب زمانی فارسی

نقیسین و ب زمانى فارسى په‌سینى وی دان و پشتى هینگی زمانى فارسى دیسان هاته‌قه مه‌یدانى و زمانى هوزانى و نقیسینى ل سهرده‌مى ده‌وله‌تا (سامانى) ل خوراسانى گه‌له‌ک پیش‌کەت و هەر ل قى ده‌مى بوو کو ئیکه‌مین هوزانقانى مه‌زنى فارسان دیار بووى کو ئه‌و ژى (جعفر بن محمد رودكى یى سه‌مه‌رقه‌ندى ۲۶۰-۳۲۹کۆچى) بوو. هه‌روه‌سا گه‌له‌ک نقیسینى فارسى یا نوی ل قى سهرده‌مى هاتنه مه‌یدانى کو خودانىت ناقدارترین وان ئەف زانایه بوون: (ابو علی محمد بلعمى - ابو ریحان بیرونى و ابو علی بن سینا).

دقى قى ژى ژ بىر نه‌کین کو ئەف شوره‌شا ئەده‌بى و ره‌وشه‌نبیری کو ب هاتنه‌قا زمانى فارسى لسه‌ر ئاستى ئەده‌ب و هونه‌رى دیار بوویه‌قه، ل دژى زمانى عه‌ره‌بى نه‌راوه‌ستیا، به‌لکو زمانى عه‌ره‌بى هەر ما زمانى عه‌ره‌بى جارن و دشین بیژین هیژ و یقه‌تر ژى.

هه‌روه‌سا ل سهرده‌مى سه‌لجوقیان ژى کو ده‌یتته هژمارتن گرنگترین و ناقدارترین سهرده‌م بو میژوووا زانست و ئەده‌بى ل ئیرانى، نه‌به‌س ب زمانى فارسى، به‌لکو ب زمانى عه‌ره‌بى ژى، مشه‌ زانا و نقیسه‌ران ب هه‌ردو زمانان خوه‌ به‌ردانه‌ قادی کو کیمتر نه‌بوون ژ ناقدارین چه‌رخى چارى (بیرونى و ابن سینا) ی، و هه‌گه‌ر بیژین ل وی سهرده‌مى تۆرى فارسى گه‌هشتبوو پلا گه‌هشتنى، ئەفه به‌ره‌مه‌مى وی گه‌هشتنى ل چه‌رخین پیتنجى و شه‌شى کۆچى دیار بوو، کو بو نمونه ژ هوزانقانا دکارین قان ناغان بینین: (ناصر خسرو - عمر خیام - الحکیم السنائی - شیخ عطار - الحاقانى الشروانى و نظامى گنجوى)، و ژ میژووونقیسان: (راوندى) یى خودانى په‌رتوکا «راحة‌ الصدور»، و ژ فه‌قه و زانایان: (حجة‌ الاسلام الامام محمد الغزالي و القشیری) و ژ وه‌زیر و نقیسه‌ران ژى، ناقدارین مینا: (عمید الملك الکندري و نظام الملك - وه‌زیرى ناقدار د میژوووا شارستانیا ئیسلامى دا کو گه‌له‌ک خواندنگه‌هل باژیرین وه‌کى: بلخ، نیشابور، هرات، اصفهان، بغداد و.....هتد، ب ناخى وی (نظامیه) هاتینه‌ ناکرن -)، یین قى سهرده‌مى نه.

به‌ری هیرشا مه‌غولا ده‌سته‌لات ژ ده‌ستی سه‌لجوقی یان هاتبوو دهر و که‌تبوو د ده‌ستی‌ن ده‌وله‌تا خواره‌زمشاهی یان دا. و ده‌مان ده‌مدا ژی ده‌سته‌لات ژ چه‌نگیزخانئ مه‌غول که‌تبوو ده‌ستی‌ن کوپ و نه‌قیی‌ن وی، کول سه‌رده‌می هولاکوخانی، هیرش‌ین وی بو سه‌ر ده‌قه‌ری دویم‌هیک ب خیل‌افه‌تا ئیسلامی ل ده‌قه‌ری ئینا و هوسا ده‌سته‌لات‌داری ل ئیرانی که‌ته ده‌ستی ئی بنه‌مالئ کوب (ئیل‌خانی) د ناق‌دار بوون و ئیکه‌م که‌س ژ ئی بنه‌مالئ کول ئیرانی حوکم گرتیه ده‌ست (غازان خان) بوو.

هیرش ده‌قه‌ری بدروستاهی بی‌هنا خوه نه‌دای ژ به‌ر هیرش‌ین مه‌غولا، جاره‌کا دی هیرش هاتنه‌فه سه‌ر ده‌قه‌ری و ئی جاری ژ لایئ ته‌میور له‌نگی فه بوو کوب ژیک بژاله‌بوونا ده‌وله‌تی بدویم‌اهی هات و ویرانی و پاشقه‌مانین ئیک‌جار زور بجی هشتن، کو شایبتین ئی مالویرانیی هه‌تا چه‌رخئ ده‌هی کوچی ژی مابوون، نه‌و ده‌می کو ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی ده‌سته‌لات ئیخستی د بن رکبیا خوه و وه‌لات کره‌فه ئیک پارچه و ب هه‌مان سنورین خوه یین که‌فن و ل ژیر حوکمه‌کی ئیکانه.

به‌لام ژ لایئ نه‌ده‌بی و نقی‌سینی فه د فان چه‌رخین ره‌ش دا، نقی‌سه‌ر و هوزان‌شان د ده‌ست داهیتلای نه‌بوون، به‌لکو هوزان‌شانین مه‌زنین وه‌کی سعدی شیرازی ل چه‌رخئ چه‌فتی و حافظ شیرازی ل چه‌رخئ هه‌شتی خوه کرن سه‌مبول کو حه‌تا نوکه ژی وه‌لاتی ئیرانی و ئیرانی ب وان سه‌رفیازن و شانازی ب نه‌ده‌بی وان دهن. هه‌روه‌سا ژ لایئ صوفیاتی و خودیناسیی فه، هوزان ل ئیرانی که‌هسته گویستکی، نه‌و ژی لسه‌ر ده‌ستی‌ن هوزان‌شانین مینا: جلال الدین محمد رومی، حافظ شیرازی، عبدالرحمن جامی و.....هتد.

چهند خالین گرنگ و پیدفی

ژ

دهستورا زمانئ فارسی

ژ بۆیی کوئم ژ دوباره و چهند باره کرنا هندهک په یف و نه نجامین ژئیده رین زمانئ فارسی خوه بدهینه پاش، مه ب فەر دیت ناماژئ بکهینه چهند خالین گرنگ و پیدفی ژ دهستورا زمانئ فارسی. بۆ نمونه مه ژ ژئیده ری (رفتن) ب تنئ چندی نه نجام بیت ل خواری وهرگرتین کو هه گهر کت کتا وان مه د قئ قاموسی دا ئینابانه خوار، پیدفی بوو ئەف قاموسه ب قهبارئ خوه قه چهند بهرامبه ری ئەفا نهۆ بایه، بۆیه ژئ پیدفی یه لسه ر خوانده قای ناگه هدارئ فان پیزانینان بت، بهری خوه بهرده ته دناث قاموسی دا.

ژئیده ر

ژئیده ر (یان ژئیده ری ساده)، ئەوه کوژ په یشه کئ ب تنئ پیک دهیت، وهکی: (گرفتن - بردن - شنیدن).

د زمانئ فارسی دا نیشانی ژئیده ری (تن - دن)، کول دویمایه پهیقی دهین، ئەفه ب مهرجهکی کو هه گهر تیبا (ن) ژ داویا پهیقی بهیتته راکرن، کاری بۆری هه ر ژ وئ پهیقی بمینته د جه دا، وهکی:

رفتن (چۆن) «ژئیده ر» -- < رفت (چۆ) «کاری بۆری»

گفتن (گۆتن) «ژئیده ر» -- < گفت (گۆت) «کاری بۆری»

آمدن (هاتن) «ژئیده ر» -- < آمد (هات) «کاری بۆری»

ژئیده ری لیکدای

ژئیده ری لیکدای ئەوه کوژ دو یان چهند په یشان پیکهاتبت، وهکی: سخن گفتن - باز آمدن - در برگرفتن.

ژیدهری دارشتی

ژیدهری دارشتی، ئەوه کو هەر د بنیات دا ژیدهر نه بوویه، به لکو (یدن) ل داوییا په یفا فارسی یان عه ره بی هاتییه زیده کرن و ژیدهر ژئی چیبوویه، وهکی:

هراس + یدن = هراسیدن (ترسیان)

فهم + یدن = فهمیدن (تی گه هشتن)

ژیدهری بی داوی

ژیدهری بی داوی یان ژیدهری کوری پری ئەو ژیدهره کو تیپا (ن) ژ داوییا وی هاتبته لادان، وهکی: رفت و آمد - گفت و شنید - خرید و فروخت.

ژیدهری دوپهین

هندهک کارا د زمانئ فارسی دا، دو ژیدهر بیین ههین، وهکی: (خفتن - خوابیدن)، (رستن - روییدن) و (گداختن - گدازیدن).

ناقی ژیدهری

ناقی ژیدهری ئەوه کو ئەنجام، ئانکوا ژیدهری بدهت، کو چهند جوړن:

۱) ناقی ژیدهری بی کو ب تیپا (ش) ب داوی دهیت، وهکی: آموزش - آسایش - بخشش - پرورش و.....هتد.

۲) ناقی ژیدهری بی کو ب تیپین (ار) ب داوی دهیت، وهکی: گفتار - کردار - دیدار - رفتار و.....هتد.

۳) ناقی ژیدهری بی کو ب تیپا (ی) ب داوی دهیت، وهکی: خستگی - آسودگی - تشنگی - زندگی و.....هتد.

۴) ناقی ژیدهری بی کول سهر کیشا کاری بووری بی کت دهیت، کو دهیت وهکی ژیدهری بی داوی ژئی، وهکی: گذشت - نشست - خرید - برید و.....هتد.

۵) ناڤی ژئیده‌ری کو ژ ره‌گه‌زی (کاری فرمان بو که‌سی کت) پی‌ک دهیت، وه‌کی:
 (رم - هراس - خرام - خراش - پسند) کو ژئیده‌ری (رمیدن - هراسیدن -
 خرامیدن - خراشیدن - پسندیدن) ژئ هاتینه چیکرن.
 هه‌ژی گوتنی یه کو ناڤی ژئیده‌ری ژ هه‌می ژئیده‌ران ناهیتته دروستکرن، بو نمونه ژ
 ژئیده‌ری (خواندن) ناڤی ژئیده‌ری دروست نابیت.

کار

کار، نهو په‌یقه یا کو نه‌نجامدانا کاره‌کی بگه‌هینت د ئیک ژ هه‌ر سی ده‌مین
 سی‌کانه دا (بوری - نهۆ - ناینده). دابه‌شبوونا کاری لسه‌ر شه‌ش که‌سانه، کو نهو ژئ
 نه‌قین خوارئ نه:

که‌سی ئیکه‌م بی ناخفتنکه‌ر	«من»	(ئه‌ز - من)
که‌سی دووهم بی کو دگهل دناخفن	«تو»	(تو - ته)
که‌سی سی یه‌م بی کو د ناخفتنی		
دا به‌حسی وی دهیتته‌کرن	«او، وی»	(ئه‌و - وی، وی)
که‌سین ئیکه‌م بین ناخفتنکه‌ری	«ما»	(ئه‌م - مه)
که‌سین دووهم بین کو دگهل دناخفن	«شما»	(هوین - وه)
که‌سین سی یه‌م بین کو د ناخفتنی		
دا به‌حسی وان دهیتته‌کرن	«ایشان، آنها»	(ئه‌و - وان)

کاری بوری

نهو کاره بی کو لده‌می بوری هاتیه نه‌نجامدان و پی‌نج جوړن:
 ۱) کاری بوری بی خواه‌سه‌ر: نهو کاره بی کول ده‌می بوری هاتیه نه‌نجامدان